

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-4>

УДК 323.26(5/6)“2010”:321.7+327(100)

Кухта В.В.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

«АРАБСЬКА ВЕСНА»: МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В КРАЇНАХ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ ТА БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Анотація. В статті на основі аналізу наукових джерел розкрито суть та визначено вектори поширення наслідків «арабської весни» на території країн Північної Африки та Близького Сходу. Оцінено вплив міжнародних чинників на зародження досліджуваного політичного феномена й аргументовано детермінованість революційних настроїв внутрішніми чинниками розвитку країн Північної Африки й Близького Сходу. Визначено роль лідерів та опозиційних сил на перебіг та результати «арабської весни». Охарактеризовано закономірності і принципи демократичних перетворень у постколоніальних країнах. Наведено аргументи підтримки «арабської весни» з боку США й окреслено очікувані позитивні моделі демократичних перетворень у регіоні. Здійснено проекцію очікуваних моделей демократичних трансформацій на окремі території Африканського континенту. Сформульовано висновки щодо причин провалу екстраполяції «кольорових революцій» зі Східної Європи в країни Північної Африки й Близького Сходу.

Ключові слова: арабська весна, Близький та Середній Схід, екстраполяція «кольорових революцій», демократичний транзит, моделі демократичних перетворень.

Kukhta Vasyl

Uzhhorod National University

«ARAB SPRING»: MODELS OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION IN NORTH AFRICA AND THE MIDDLE EAST

Summary. The article deals with the analysis of the socio-political processes of the so-called «Arab Spring», which began in Tunisia and spread to the countries of North Africa and the Middle East. The relevance of the topic is conditioned by the expected positive results of the extrapolation of «color revolutions» from Eastern Europe and their spread in the form of models of democratic change in the Arab world. The purpose of the article is to project the expected patterns of democratic change in North Africa and the Middle East as a consequence of the «Arab Spring» phenomenon. The content of the article covers several interrelated aspects of the problem under investigation: clarifying the essence of the basic concept and setting the limits of its dissemination; identifying major areas of democratic change in the Arab world as a result of revolutionary events; argumentation of the expected positive consequences of extrapolation of «color revolutions» in the context of democratic transformations; an analysis of the reasons for the unjustified expectations of democratic transit from Eastern Europe to the countries of North Africa and the Middle East. The influence of international factors on the origin of the political phenomenon under study is estimated. The patterns and principles of democratic change in post-colonial countries are characterized. The arguments of support for the «Arab Spring» by the USA and the expected positive models of democratic transformation in the region are outlined. Projections of the expected models of democratic transformations have been carried out on selected territories of the African continent. The conclusions on the reasons for the failure of the extrapolation of «color revolutions» from Eastern Europe to the countries of North Africa and the Middle East have been formulated. In particular, unsuccessful attempts to implement the «Arab Spring» scenario include Islamist protests in Jordan and Morocco, which ended in limited democratization. And the post-revolutionary Libya, Egypt Yemen, Tunisia, fragmenting into a failed state under Sharia law, proved the inability of democracy and the model of a parliamentary republic for the Middle East.

Keywords: Arab Spring, Near and Middle East, extrapolation of «color revolutions», democratic transit, models of democratic transformations.

Постановка проблеми. Соціально-політичні процеси арабської весни, що в грудні 2010 року розпочалися в Тунісі й відтак поширилися на інші країни Північної Африки та Близького Сходу, й досі залишаються актуальними для дослідження як позитивних, так і негативних наслідків для вказаних країн.

Окрім того, порівняльний аналіз феномена арабської весни та його проявів вийшов за межі означеного регіону, в чому й полягає постійний інтерес науковців до досліджуваної проблеми. Особливе зацікавлення викликає питання очікуваних позитивних наслідків екстраполяції так званих «кольорових революцій» зі Східної Євро-

пи на територію Північної Африки й Близького Сходу та їх поширення у вигляді моделей демократичних перетворень в арабському світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомий ліванський письменник і політолог Фуад Аджамі називає події 2011 р. третім пробудженням в новітній історії арабського світу, яке стало настільки «похмурим і жахливим», що населення арабських країн було готове до будь-яких змін.

Події «арабської весни» стали предметом наукових розвідок цілого ряду вчених. Різні аспекти досліджуваної проблеми розглядаються в працях М. Відясової, Е. Галкіної, В. Долгова

(демократичні перспективи туніської революції), Г. Іршина (міжнародні чинники арабської весни), М. Будаганца, А. Васильєва (наслідки й поширення туніських революційних подій на території Північної Африки). В дослідженнях В. Мельянцева основна увага зосереджена на тих наслідках арабської весни, які спровокували поглиблення кризових явищ у соціальній, економічній та інших сферах життєдіяльності арабського світу. Приблизно в такому ж ракурсі наслідки арабської весни як негативні аналізує С. Гантінгтон, стверджуючи, що демократія не придатна для бідних країн.

Однак у працях М. Яміна та інших віднаходимо коректне заперечення цієї тези. Вони вважають, що економічне становище, культурні та релігійні традиції не є вирішальними чинниками творення й утвердження демократичних суспільних засад. Найважливішою, на їх думку, є наявність сильного лідера з твердими демократичними переконаннями. Звісно, можна погодитися і з першою, і з другою тезами, однак реальна практика утвердження демократії в різних країнах Африканського континенту настільки неоднозначна, що неможливо досягти певної однозначності. Наприклад, В. Наумкін та Л. Фітуні вказують на наявність специфічних особливостей розвитку країн арабського світу, які «розбудив» до протесту комплекс політичних, економічних і соціальних проблем, а точніше – глибокий кризовий стан указаних сфер.

В розкритті теми нашого дослідження спираємося також на праці А. Крилова, А. Торіна, А. Федорченка, в яких поданий аналіз демократичних перспектив, започаткованих арабською весною, та їх проєкція на країни Північної Африки та Близького Сходу.

Зважаючи на неоднозначність у визначенні причин, результатів, а також ініціаторів досліджуваних подій, що представлені в аналітичних розвідках учених, аналіз трансформаційних процесів в арабському світі варто аналізувати з позиції комплексного підходу, що, на нашу думку, буде сприяти більш цілісному й адекватному розумінню феноменів «арабської весни».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В межах розкриття досліджуваної теми виокремлюємо кілька взаємопов'язаних аспектів загальної проблеми: уточнення змісту базового поняття і встановлення меж його поширення; визначення основних напрямів демократичних перетворень в країнах арабського світу; аргументація очікуваних позитивних наслідків екстраполяції «кольорових революцій» в контексті демократичних перетворень; аналіз причин невиконаних очікувань демократичного транзиту зі Східної Європи в країни Північної Африки та Близького Сходу.

Мета статті – на основі аналізу базового поняття здійснити проєкцію очікуваних моделей демократичних перетворень на території Північної Африки та Близького Сходу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що «арабська весна», за оцінками дослідників, будучи на перший погляд лише елементом внутрішніх трансформацій низки корумпованих авторитарних режимів, насправді стала чи не найголовнішою подією, що докорінним чином

змінює лідерську структуру та безпековий клімат всього Близького та Середнього Сходу [2; 5; 10].

Водночас зауважимо, що з метою уникнення географічної абсолютизації терміну «арабська весна» на кшталт тих казусів, як деякі українські засоби масової інформації проводять аналогію і називають наші революційні події її типовим проявом, вважаємо за необхідне визначити більш менш чіткі межі даного поняття, виходячи з основного змісту й «територіального поширення».

На основі аналізу наукових джерел [1; 2; 3; 5; 9] під процесами «арабської весни» на Півночі Африки (регіон Магрибу) та Близькому Сході (фактично на Аравійському півострові) слід розуміти:

– другу Жасминову революцію в Тунісі, що почалася 17 грудня 2010 р. із самоспалення овочевого торговця Мухамеда Буазізі, а закінчилася 14 січня 2011-го втечею в Саудівську Аравію Президента Зін аль-Абідіна бен Алі, що правив з часів першої революції 1987 р.;

– «Твіттер-революцію» на площі Тахрір в Каїрі, що завершилася в лютому 2011 р. переходом армії на бік протестувальників, припиненням 30-річної диктатури Хосні Мубарака та створенням тимчасового уряду військових на чолі з маршалом Хусейном Тантаві;

– громадянську війну в Лівії між західною Триполітанією як базовим регіоном Муамара Каддафі та ісламістами з Кіренаїки з центром у Бенгазі, що завершилася перемогою Перехідної національної ради та вбивством полковника;

– соціальні протести в Ємені, які співпали з виступами «Аль-Каїди Аравійського півострова», шіїтським повстанням, сепаратистськими заколотами в південному нафтоносному регіоні країни та завершилися штурмом президентського палацу Алі Абдалли Салеха (правив незмінно з моменту об'єднання в 1990 р.), що втік на лікування до Саудівської Аравії, а 23 листопада 2011 р. підписав в Ер-Ріяді угоду про здачу влади на користь віцепрезидента Абд Рабо Мансура Хаді;

– лютневе 2011 р. повстання шіїтської більшості (85% населення) на Перлиновій площі в Манамі проти правлячої сунітської родини аль-Халіфа, жорстко придушене внаслідок введення на Бахрейн збройних сил Саудівської Аравії;

– перманентні виступи сунітської більшості проти режиму Башара аль-Асада в Сирії, що представляє шіїтсько-алавітську меншину, та, як наслідок, – повноцінна громадянська війна за участю створених США, Туреччиною й «нафтовими монархіями» ісламістських радикальних терористичних угруповань.

Крім того, зазначимо, що при розгляді трансформаційних процесів в арабському світі керуємося комплексним підходом, який передбачає репрезентацію загальних особливостей політичних режимів у різних країнах означеного регіону для більш повного розуміння їх функціонування в межах глобальних політичних перетворень.

До неуспішних спроб реалізувати сценарії «арабської весни» варто віднести масові протести ісламістів у дуалістичних монархіях Йорданії та Марокко, що завершилися обмеженою демократизацією, яка не тільки не виправдала очікувань, натомість зміцнила королівську владу та посприяла створенню в них, як вважають на Заході, режимів «арабської осені».

Наведений аналіз спонукає до розширення поняття «арабська весна» аж до можливості позначати ним будь-які події за умов відповідності двом критеріям:

- а) приналежність до арабського світу;
- б) наявність протестних рухів за повалення корумпованих геронтократій в період весни – літа 2011 р.

Варто підкреслити, що «арабська весна», яка з самого початку була втіленням американських планів щодо створення «Великого (Розширеного) Близького Сходу», мала на меті перекроїти карту цього надзвичайно конфліктогенного регіону та шляхом його «балканізації» позбавити впливових регіональних лідерів Лівії, Єгипту та Сирії провідних позицій [2]. Закономірним постає питання щодо мотивації США в цих подіях. В якості відповіді на нього окреслимо три аспекти.

По-перше, виключення названих країн з близькосхідної лідерської структури означає неодмінне посилення головних американських союзників у регіоні, включаючи Ізраїль та «нафтові монархії» Перської затоки.

По-друге, США як потужний імпортер енергоносіїв у світі дуже зацікавлені в зниженні світових цін на нафту й газ. А вийти з післяреволюційної економічної кризи та здійснити постконфліктну відбудову тріада названих, дуже багатих на нафту країн, не зможе в інший спосіб, аніж кинути на світовий ринок велику кількість додаткових обсягів енергоносіїв, які неодмінно знизять світову ціну. Правда, поки що згаданий спосіб не реалізується в достатній мірі, позаяк громадянське протистояння в усіх трьох країнах ще триває.

По-третє, США сподівалися, що підтримка ісламських фундаменталістів, насамперед «Аль-Каїди ісламського Магрибу» (АКІМ), що була основною ударною силою лівійської опозиції та після повалення Х. Мубарака повернулася на південь Єгипту та «Братів-мусульман» (загалом ісламісти, представлені як політичними рухами, так і терористами, були головною соціальною базою всіх процесів «арабської весни», оскільки на момент революційних подій виявилися єдиною організованою політичною опозицією) зробить у майбутньому ці сили лояльними до Вашингтону на знак вдячності за прихід до влади [4].

Цікавими для дослідників видаються докази підтримки «арабської весни» з боку США, цілком очевидними з-поміж яких є наступні:

- а) більша частина протестів була організована внаслідок координації дій їх учасників в американських соціальних мережах;

- б) Вашингтон одразу визнав нові сили, що прийшли до керма управління, тимчасовою законною владою попри те, що у всіх випадках мова йшла про де-юре нелегітимні уряди (чого, наприклад, не було зроблено стосовно головної бази 5-го флоту в регіоні – Бахрейну, де також відбулося революційне повстання, чи проамериканської Саудівської Аравії, де на фоні арабських революцій збунтувався шіїтський схід);

- в) ключову роль у фінансуванні збройної фундаменталістської опозиції спершу в Лівії [8], а наразі в Сирії відіграють проамериканські країни (Саудівська Аравія, Катар та Франція) [6; 7].

Однак ряд дослідників зазначає, що наміри США виявилися прямо протилежними до ре-

альних наслідків «арабської весни», тобто очікування не виправдалися. Найбільш катастрофічним для всього Близького Сходу та Африки результатом стала поява нових структурних загроз для безпеки внаслідок загострення розгродованого західними союзниками для боротьби з неслухняними режимами тероризму та початку широкомасштабної хвилі ісламізації. Адже секулярні режими Єгипту, Тунісу, Сирії та Лівії, що самі боролися з власною ісламською опозицією, робили все, щоб цьому запобігти [8; 9; 10]. Наприклад, Каддафі, на голову якого протягом усього правління полювали «Хезболла», ісламський рух опору – Харакат аль-мукавама аль-ісламія (ХАМАС) – та «Єгипетський ісламський джихад», підтримував неісламські чи секулярні антиісламські рухи по всій Африці: християнських дарфурських повстанців та християнську армію Дж. Гаранга; кочовиків тубу, що проживають на півдні Лівії та півночі Чаду та не дозволяли Башіру проголосити ісламську республіку в Нджамені; уряд Могадішо та Ефіопію в боротьбі проти «Джамат-аш-Шабааб» (в Сомалі); уряди Алжиру, Малі та Нігеру проти АКІМ та налаштував на цю боротьбу туарегів, для яких створив за зразком французького Панафриканський легіон та надавав безліч пільг. Тому не випадково, що слова полковника – «Без моїх кроків Аль-Каїда прийде в Африку і пануватиме від Мавританії до Суєцу» – після його вбивства повністю справедливі. Можна припустити, що американці та французи самі пожалкували про те, що зробили головною ударною силою війни проти Каддафі АКІМ, бойовики якої із натівськими зенітно-ракетними комплексами втекли на північ Малі, переслідуючи найвірніших соратників полковника, туарегів, змусили їх перейти на свій бік та створили де-факто свою державу за законами шаріату [2]. Між тим, як і в Афганістані, вони повернули надану їм зброю проти її ж власників: спершу в жовтні 2012 р. громили американське посольство в Лівії та вбили посла Крістофера Стівенсона, а в січні 2013 р. захопили газове родовище Ім-Аменас в Алжирі, що належало BP та Statoil, вбивши під час операції зі звільнення 38 заручників із західних країн. Причиною цього став прихід до влади ісламістів у всіх трьох країнах за підсумками «арабської весни», що єдиними в авторитарних країнах спромоглися зберегти позиції [3]. Адже диктатори могли знищити будь-яку опозиційну партію, проте аж ніяк не релігійну свідомість, активізація якої в період «арабської весни» і реанімувала такі організації, як «Брати-мусульмани» в Єгипті, «Ен-Нахда» (Партія відродження) в Тунісі та суфійський релігійно-політичний орден ас-Сенусія в Лівії [8]. Характерно, що деякі з них відкрито підтримували терористичні рухи. Так, президент Єгипту, обраний внаслідок організованих військовими виборів, Мохамед Мурсі амністував усі ісламські організації, в тому числі «Єгипетський ісламський джихад», що в 1995 р. вчинив замах на Мубарака в Аддіс-Абебі, відкрив коридор Синай – Сектор Гази для переховування від ізраїльської армії та створення де-факто опорних баз ХАМАС, надав палестинцям із Сектору еги-

петське громадянство, а в 2012 р. навіть прийняв Конституцію, що допускала застосування шаріату. У 2013 р. норми шаріату проголосили юридично обов'язковими і уряд Лівії, зокрема закят (релігійний податок), заборону брати й давати відсотки (рібба) та покарання за крадіжку чи розбій у формі ампутації руки [1; 8].

Такий розвиток подій змусив США дати задній хід, відмовившись від стратегії демократизації Близького Сходу та повернувшись до підтримки диктаторських, проте секулярних, хоч і не проамериканських, проте більш-менш лояльних політичних режимів. Свідченням цього є підтримка Вашингтоном як єгипетського перевороту 3 липня 2013 р., коли військові заарештували Мурсі та жорстко придушили виступи «Братів-мусульман», так і найбільших з часів революції протестів секуляристів у Тунісі влітку минулого року після вбивства опозиційного політика Чокрі Белаїда. Попри, здавалося б, неминучість інтервенції в Сирію, США деякою мірою послабили свою політику щодо Асада, відклавши можливий момент вторгнення та, головне, – надавши замість Саудівської Аравії та Катару більші повноваження щодо спонсорювання сирійської опозиції Туреччині, яка робить ставку не на салафітів, а, наскільки це можливо в Сирії, – на помірковані секулярні сили [6].

Ілюстрований вище відхід від характерної для періоду «арабської весни» підтримки фундаменталістів на користь секулярного крила пояснюється не в останню чергу зміною позиції «нафтових монархій», які недооцінили прецедентне значення ініційованих ними ж самими арабських революцій для власних етнорелігійних спільнот (вже згадані повстання саудівських шіїтів та бунт в Бахрейн). Так, саме Саудівська Аравія відіграла ключову роль в організації єгипетського перевороту, позаяк як тимчасовий президент Адлі Мансур, так і де-факто нинішній керівник країни міністр оборони Абдель Фатах ас-Сісі працювали на військово-дипломатичних посадах в Ер-Ріяді. На цьому фоні падає роль Катару, що уособлював якраз релігійно-фундаменталістський дискурс в процесах «арабської весни» та в 2011 р., здавалося, в якості регіонального лідера випередив усіх в Перській затоці і навіть Саудівську Аравію [2]. Тоді завдяки телеканалу «Аль-Джазіра», що затьмарив абсолютно всі інші мусульманські медіа в процесі висвітлення «арабської весни», після приходу до влади відверто прокатарських «Братів-мусульман» у Єгипті і лівійської ПНР ця найбагатша країна світу (з точки зору ВВП на душу населення) залишила далеко позаду Ер-Ріяд. Однак переворот у Єгипті, падіння популярності ісламістських режимів Тунісу та Лівії, а також, головне, – відсторонення Вашингтону від провідних позицій у Сирії повернули Катар в статус наздоганяючої Саудівську Аравію другої скрипки Аравійського півострова. Тим більше, що в 2012 р. Абдала бен Абдельазіз ас-Сауд ініціював розгляд питання про приєднання до Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) консервативних режимів Марокко та Йорданії і реформування організації. Варто наголосити, що в статутних

документах ГСС чітко закріплено положення про те, що всі її члени стовідсотково повинні бути монархічними державами, а в разі повалення влади правлячих родин в дію вступає механізм колективної безпеки, який вимагає збройного втручання спільних збройних сил для повалення нелегітимного уряду та реставрації монархії. При цьому за основу береться вдалий, вже згаданий нами, досвід участі однієї тисячі військовослужбовців Саудівської Аравії та близько п'яти тисяч поліцейської Об'єднаних Арабських Еміратів у придушенні шіїтського повстання на Бахрейн [2]. Така «антиреволюційна вакцина» так званого «блоку арабської осені», як уже встигли назвати це американці, є прямим антиподом курсу Катару на підтримку революційних рухів та продовження «арабської весни».

Висновки. Таким чином, аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що «арабська весна» як геополітичний проект США та «нафтових монархій» Перської затоки збанкрутувала. Першопричина вбачається в тому, що ініціаторам не вдалося створити привабливу «рольову модель», щоб віднайти з-поміж решти регіональних гравців достатню кількість бажаючих стати частиною нового демократичного «Великого Близького Сходу». Практично всі постреволюційні країни, які внаслідок «арабської весни» ставали в окремі часові відрізки failed state, що живуть за законами шаріату (Лівія, де в листопаді 2013 року каддафісти викрали прем'єр-міністра Алі Зідана та три місяці тримали на своїй базі в Бені Валіді; Єгипет часів Мурсі, коли туди повернулися Аль-Каїда, ХАМАС та Ісламський джихад; Ємен, де справжню владу мають та ж Аль-Каїда, шіїтська меншіна та південні племенні нафтові еліти; в Тунісі вже змінилося чотири прем'єри та тривають секулярні протести), довели непридатність демократії та моделі парламентської республіки для Близького Сходу. Більше того, виявилось, що авторитарні секуляризовані режими Бен Алі, Мубарака, Каддафі та Салеха були набагато більш успішними в плані державного будівництва, принаймні забезпечували стабільність.

Окрім того, спровокована «арабською весною» хвиля ісламізації вдарила безпосередньо по самих авторах цієї концепції, адже підтримувана американцями та французами в Лівії «Аль-Каїда» після завершення війни, зокрема, розгромила американське посольство в Тріполі та вбила американського посла. В результаті захоплення алжирського родовища західних компаній загинуло 38 заручників. Втеча ісламістів у Малі й ЦАР та створення там завдяки натівській зброї «терористичних мікродержав», ліквідувати які вдалося лише завдяки французьким інтервенціям, – теж наслідок загравання Заходу в процесах «арабської весни» з політичним ісламом.

На основі наведених у статті аргументів можна констатувати: спроби США екстраполювати концепцію «кольорових революцій» зі Східної Європи на арабський світ виявилися безуспішними з огляду на відсутність в більшості країн будь-якої опозиції, окрім релігійної, та цілковиту непридатність західної моделі демократії.

Список літератури:

1. Куса І. Ємен. Боротьба за святу землю. 2012. URL: <http://mskod.com/yemen-borotba-za-svyatu-zemlyu/> (дата звернення: 25.08.2019).
2. Мануков С. Аравійський парадокс. 2013. URL: <http://expert.ru/2013/07/17/aravijskij-paradoks/> (дата звернення: 12.07.2019).
3. Огест О. «Весна» Чорної Африки? *Український тиждень*. Світ у 2012. Київ : ТОВ «СКІМП», 2011. С. 66–67.
4. Шипилов А. Геополитическое противостояние в сахаро-сахельском регионе. Интервенция Франции в Мали и американское военное присутствие в Нигере. 2012. URL: http://russiancouncil.ru/blogs/afrika/?id_4=310 (дата звернення: 25.08.2019).
5. Щенников В. Все ближе к демократии. *Азия и Африка сегодня*. 1999. № 9. С. 17–19.
6. Abdelali, Abdelkader. Wave of change in the Arab world and chances for a transition to democracy. *Contemporary Arab Affairs*. 2013. No. 6. Pp. 198–210. doi: 1080/17550912.2013.782718
7. Ogujiuba, Ogbonnaya & Abraham, Terfa Williams. Comparative analysis of Arab Spring determinants. *African Security Review*. 2013. Vol. 22. Pp. 48–52. doi: 10.1080/10246029.2013.830977
8. Sadiki, Larbi. Libya's Arab Spring: The Long Road from Revolution to Democracy. *International Studies*. 2012. Vol. 49. Pp. 285–314. doi: 10.1177/0020881714534035
9. Sater J. Civil Society in the Maghreb: Lessons from the Arab Spring. In: Obadare E. (eds) *The Handbook of Civil Society in Africa. Nonprofit and Civil Society Studies (An International Multidisciplinary Series)*. 2014. Vol. 20. Springer, New York, NY. Pp. 95–107. doi: 10.1007/978-1-4614-8262-8_7
10. Tausch, Arno. Islamism, Arab Spring and the Future of Democracy: World System and World Values Perspectives. In book: *Islamism, Arab Spring, and the Future of Democracy*, 2019. Springer Verlag, Wiesbaden, Germany, pp. 311–345. doi: 10.1007/978-3-319-91077-2

References:

1. Kusa, I. (2012). *Yemen. Borot`ba za svyatu zemlyu* [Yemen. Fight for the holy ground]. URL: <http://mskod.com/yemen-borotba-za-svyatu-zemlyu/> (accessed 25.08.2019).
2. Manukov, S. (2011). *Araviyskiy paradoks* [Arabian Paradox]. URL: <http://expert.ru/2013/07/17/aravijskij-paradoks/> (accessed 12.07.2019).
3. Ohest, O. (2011). «Vesna» Chornoyi Afryky? [«Spring» of Black Africa?] *Ukrainian week. The world in 2012*, 66–67.
4. Shipilov, A. (2011). *Geopoliticheskoye protivostoyaniye v sakharo-sakhelskom regione*. Interventsiya Frantsii v Mali i amerikanskoye voyennoye prisutstviye v Nigere [The geopolitical confrontation in the Sahara-Sahel region. French intervention in Mali and the American military presence in Niger]. URL: http://russiancouncil.ru/blogs/afrika/?id_4=310 (accessed 25.06.2019).
5. Shchennykov, V. (1999). Vse blyzhe k demokratyy [Closer to democracy]. *Asia and Africa today*, 9, 17–19.
6. Abdelali, Abdelkader (2013). Wave of change in the Arab world and chances for a transition to democracy. *Contemporary Arab Affairs*. No 6. Pp. 198–210. doi: 10.1080/10246029.2013.830977
7. Ogujiuba, Ogbonnaya & Abraham, Terfa Williams (2013). Comparative analysis of Arab Spring determinants. *African Security Review*. Vol. 22. Pp. 48–52. doi: 10.1080/10246029.2013.830977
8. Sadiki, Larbi (2012). Libya's Arab Spring: The Long Road from Revolution to Democracy. *International Studies*. Vol. 49. Pp. 285–314. doi: 10.1177/0020881714534035
9. Sater, J. (2014). Civil Society in the Maghreb: Lessons from the Arab Spring. In: Obadare E. (eds) *The Handbook of Civil Society in Africa. Nonprofit and Civil Society Studies (An International Multidisciplinary Series)*, vol. 20. Springer, New York, NY. Pp. 95–107. doi: 10.1007/978-1-4614-8262-8_7
10. Tausch, Arno (2019). Islamism, Arab Spring and the Future of Democracy: World System and World Values Perspectives. In book: *Islamism, Arab Spring, and the Future of Democracy*, Springer Verlag, Wiesbaden, Germany, pp. 311–345. doi: 10.1007/978-3-319-91077-2